

CİNLER PERİLER NE DİYORLAR?

Kazan Tatarlarının Efsane ve Mitleri Üzerine Bir İnceleme

Fatma YILMAZ

RumeliYA

Editör / Editor
Yakup YILMAZ

Yazar / Author
Fatma YILMAZ

Kitap adı / Book title
Cinler Periler Ne Diyorlar? Kazan Tatarlarının Efsane ve Mitleri Üzerine Bir İnceleme

APA
Yılmaz, F. (2026). *Cinler Periler Ne Diyorlar? Kazan Tatarlarının Efsane ve Mitleri Üzerine Bir İnceleme*. Kırklareli: RumeliYA Yayıncılık & Publishing.

İnceleyen / Peer reviewers
Dr. Mehmet TUNCER
Doç. Dr. Beytullah BEKAR

Grafiker: RumeliYA
Kapak tasarımı: Selen Gül ŞENTÜRK
Redaksiyon: Beytullah BEKAR

Yayın dili / Publication language: Türkçe /Turkish
Yayın no / Publication number: 95

ISBN
RumeliYA: 978-625-91803-4-2
Yayın tarihi / Date published: 2026

Baskı yeri / Printing house
Girişim Ajans Ofset
Sertifika No:47852

Adres / Address
RumeliYA Yayıncılık   Publishing
Karacaibrahim Mh. Nüzhet Somay Cd., No. 49 B Merkez, Kırklareli, Türkiye
Sertifika / Certificate No 48218
web: www.rumeliya.com
e-mail: editor@rumeliya.com

İTHAF

Bu kitabı,
varlığıyla yolumu aydınlatan
ve anısını her daim kalbimde taşıdığım
canım babam **Mehmet ÇEPKEN**'in
aziz hatırasına
ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

İTHAF	III
İÇİNDEKİLER	V
ÖN SÖZ.....	XI
GİRİŞ	1
Çalışmanın Amacı.....	1
Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi	2
Kazan Tatarlarının Mitolojisi ve Efsaneleri Üzerine Yapılan Çalışmalar	5

BİRİNCİ BÖLÜM

KAZAN TATARLARININ TARİHİ VE KÜLTÜREL ARKA PLANI	19
1.1. Tataristan Cumhuriyeti, Tatar Türkleri ve Tatar Türkçesi	19
1.2. Kazan Tatarlarının Kökeni ve Tarihî Süreci	21

İKİNCİ BÖLÜM

MİT, EFSANE KAVRAMLARI VE TATAR ANLATI GELENEĞİ	25
2.1. Mit ve Mitoloji Kavramları	25
2.2. Mitin İşlevleri	29
2.3. Mit Teorileri ve Türleri	31
2.4. Mit-Efsane İlişkisi	33
2.5. Kazan Tatarlarının Mitolojisi	35
2.6. Tatar Türklerinde Efsane Kavramı: “Lëğënda” ve “Rivayet”	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAZAN TATARLARININ MİT VE EFSANELERİNİN TÜRLERİ VE MİTOLOJİK VARLIKLARIN SINIFLANDIRILMASI 47

3.1. Kazan Tatarlarının Mit ve Efsanelerinin Türleri.....	47
3.1.1. Yaratılış Konulu Anlatılar (Kozmogonik ve Kozmolojik)	47
3.1.2. Köken (Etiyolojik) ve Dönüşüm (Metamorfoz) Konulu Anlatılar.....	48
3.1.3. Tarihî Konulu Anlatılar	49
3.1.4. Dinî Anlatılar.....	49
3.1.5. Olağanüstü Varlıklar / Güçler Üzerine Anlatılar.....	50
3.1.6. Yer Adlarıyla İlgili Anlatılar (Toponimik).....	51
3.2. Kazan Tatarlarının Anlatılarında Varlıkların Doğasına Göre Sınıflandırılması.....	52
3.2.1. Tabiat ve Koruyucu Ruhlar (İyeler)	52
3.2.2. Aşağı Mitoloji Varlıkları	53
3.3. Kazan Tatarlarının Mitolojisinde Varlıkların Yaşadıkları Yere Göre Sınıflandırılması.....	54
3.3.1. Ev ve Yerleşke İçinde Yaşayanlar (Ev ve Ahır Mekânı).....	54
3.3.2. Suların Altında ve Kenarlarında Yaşayanlar (Su Mekânları) 54	
3.3.3. Ormanlarda Yaşayanlar (Tabiat Mekânları).....	54
3.3.4. Yeraltında / Öteki Alanda Yaşayanlar	54

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAZAN TATARLARININ HALK ANLATILARI: MOTİFLER, KONU ÖZETLERİ VE METİNLER.....55

EFSANELER.....	55
4.1. Yeryüzü Nasıl Yaratılmış? (Cir Niçek Yaralğan?)	55
4.2. Göğün Yükselişi (Kükneñ Küterëlüvë).....	55

4.3. Zühre Yıldız (Zöhre Yoldız)	57
4.4. Rüzgâr Nereden Çıkar, Neden Türlü Türlü Eser? (Cil Kayan Çığa, Ni Öçen Törläçe İse?)	60
4.5. Niçin Köknarlar Her Zaman Yeşil ve Güzeldir? (Ni Öçen Çırşılar Hervakıt Yeşel Hem Matur?)	61
4.6. Niçin Kavak Ağacı Meyvesiz Kalmış? (Ni Öçen Tirek Ağacı Cimeşşez Bulıp Kalgan?)	63
4.7. Yaban Gülü Neden Çiçekli Olmuş? (Gölcimeş Nik Çeçekle Bulgan?)	65
4.8. Titrek Kavak Yaprakları (Usak Yafraqları)	70
4.9. Yarasa Dünyayı Ne Yaparak Korumuş? (Yarğanat Niçek İtöp Dönyanı Saklap Kalgan?)	72
4.10. Yarasa Niçin Aydınlıkta Uçmaz? (Ni Öçen Yarğanat Yaktıda Oçmy?)	77
4.11. Yelve, Bildırcın, Keklik ve Serçe Gelmiş? (Tartay, Bıtbıldık, Körtlek, Çıpçık İsemnerë Kayan Kilöp Çıkkan?)	81
4.12. Niçin Yelve Zayıf da Bildırcın Semiz Olur? (Ni Öçen Tartay Yabık ta Büdene Siméz Bula?)	83
4.13. Guguk Kuşu Nereden Ortaya Çıkmış? (Kekkük Kayan Barlıkka Kilgen?)	85
4.14. Kırlangıcın Kuyruğu Niçin Ayrılmış? (Karlıgaçnıñ Koyırığı Nige Ayırılğan?)	86
4.15. Niçin Kedi Evde, Köpek Dışarıda Yaşar? (Ni Öçen Meçë Öyde, Ėt Tışta Yeşev?)	90
4.16. Deve Kendi Boyuna Güvenip Paydan Nasıl Mahrum Kalmış? (Döye Niçek Üz Buyına İşanıp Öleşten Kalgan?)	93
4.17. İnsan Ömrü Nasıl Oluşmuştur? (Këşë Gömëre Niçek Korılğan?)	98
4.18. Elmemet Çukuru (Elmemet Çokırı)	100
4.19. Kert Dağı (Kert Tavı)	101

4.20. Eski Kama (İşkə Kama)	102
4.21. İdil'in Akbike'yi Kaçırması (İdēlnēñ Aqbikenē Urlavı).....	103
4.22. Dipsiz Göl (Töpsəz Kül)	104
4.23. Yerin Urazlı'yı Yutması (Urazlını Cır Ubu)	105
4.24. Recep Dede Çeşmesi (Recep Babay Çişmesē)	107
4.25. Yahya Hoca (Yahya Həzret)	108
4.26. Rabia Gölü (Rabiğa Külē).....	112
4.27. Ebulkasım Baba (Ebēlqasıym Baba).....	113
4.28. Demirşeyh (Timərşeyh).....	114
4.29. Mehdi Taşı (Mehdi Taşı)	115
4.30. Kesik Başlı Evliya (Kisēk Başlı Evliye)	116
4.31. Kesikbaş (Kisēkbaş).....	117
4.32. Alp Dağı (Alıp Tavı).....	118
4.33. Gelin Dağı (Kilēn Tavı)	120
4.34. Ananın Çocuğuna Şefkatinden Başsız Bedeni Dile Gelir (Ananıñ Balağa Şefkatēnnen Başsız Tenē Tēlge Kilēr).....	121
4.35. Hayırsız Oğul (İgēlēksēz Uğıl)	123
4.36. Biler Hanı'nın Hazinesi (Biler Hanı Həzinesē).....	125
4.37. Sak-Sok (Saķ-Soķ).....	126
MİTLER	127
4.38. Ahır İyesi/Ev Anası (Abzar İyesē/Yort Anası)	127
4.39. Hortlak (Örek).....	130
4.40. Albastı (Albastı).....	132
4.41. Ubır (Ubır)	134
4.42. Biçura (Biçura).....	138
4.43. Ev İyesi, Ev Anası (Öy İyesē, Öy Anası).....	142

4.44. Su Babası (Su Babası).....	147
4.45. Su İyesi (Su İyesë)	149
4.46. Su Anası (Su Anası).....	152
4.47. Maden İyesi'nin Öfkesi (Şahta İyesëñ Açuvı)	155
4.48. Maden İyesi (Şahta İyesë).....	156
4.49. Madencinin Yolunu Kaybetmesi (Şahtërnıñ Adaşuvı)	157
4.50. Kel Adam ile Şürelı (Taz Bëlen Şürelë)	158
4.51. Şürelı'yi Nasıl Aldatmalı? (Şürelëñ Niçëk Aldarğa).....	160
4.52. Gece Karşılaşması (Töñge Oçraşuv).....	161
4.53. Köpekten Korkan (Ëtten Qurıkkın).....	162
4.54. Yoldaş İmeney (Yuldaş İmeney)	164
4.55. Yarımtık (Yarımtık)	166
4.56. Şürelı (Şürelë).....	169
4.57. Şürelı'nın Beddua Ettiği Köy (Şürelë Qarğağın Avıl)	179
4.58. Şürelı'yi Yakalayanlar (Şürelë Yappar).....	180
4.59. Ev İyesi'ni Nasıl Aldatmışlar? (Yort İyesëñ Niçëk Aldağannar)	182
4.60. Tokıy Çukuru (Tokıy Çokırı).....	183
4.61. Yetim Kız ve Su Anası (Yetim Kız Hem Su Anası)	184
4.62. Kırk Yıl Kazasız Çalışmış (Kırık Yıl Tınıç Ëşlegen).....	186
4.63. Rüzgâr (Cil)	187
4.64. Meçkey (Metskey)	188
4.65. Batır Girey (Batır Gerey).....	188
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	193
KAYNAKÇA	195

ÖN SÖZ

İnsanlık, var olduğu günden bu yana içinde yaşadığı evreni, doğa olaylarını ve kendi yaratılışını anlamlandırma çabası içinde olmuştur. Analitik düşüncenin henüz gelişmediği çağlarda bu arayışın bir sonucu olarak doğan mitler ve efsaneler; toplumların inanç dünyasını, evren algısını ve doğayla kurdukları ezeli bağı anlamamız için eşsiz veriler sunar. Elinizdeki bu eser, yüzyılların süzgecinden geçerek günümüze ulaşan Kazan Tatar sözlü kültürünün gizemli kapılarını aralamaktadır

Çalışmanın temelini, S. Gıyalecitdinov'un 1992 yılında Kazan'da yayımlanan derlemesinden elde edilen anlatılar oluşturmaktadır. İnceleme kapsamında; orman ruhu Şürelî, suların hâkimi Su Anası ve Su Babası, kötücül varlıklar olan Ubır ve Albastı ile iç mekân koruyucuları Ev İyesi ve Biçura gibi efsanevi figürlerin Tatar halk hafızasındaki yeri ele alınmıştır. Bu varlıklar, yalnızca geçmiş çağlara ait fantastik kurgular değil; aksine toplumun kolektif bilincini, korkularını, hayallerini ve evreni anlamlandırma biçimlerini gözler önüne seren kültürel kodlardır.

Eserin sistematik bir bütünlük içinde incelenebilmesi amacıyla kitabımız, giriş bölümünün ardından dört ana bölüme ayrılmıştır.

Birinci bölümde, Kazan Tatarlarının kökeni, tarihî süreci ile Tataristan Cumhuriyeti ve Tatar Türkçesi hakkında temel bilgiler verilerek çalışmanın tarihî ve kültürel arka planı ortaya konmuştur.

İkinci bölümde, mit ve efsane kavramları, mitin işlevleri, teorileri ve türleri üzerinde durulmuş; Kazan Tatarlarının anlatı geleneğinin yanı sıra “lêğenda” ve “rivayet” kavramları teorik bir çerçevede incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, Kazan Tatarlarının mit ve efsanelerinin türleri ve mitolojik varlıkların sınıflandırılması yapılmıştır. Varlıklar; doğalarına ve yaşadıkları mekânlara göre kategorize edilmiştir.

Çalışmanın belkemiğini teşkil eden *dördüncü bölümde* ise Kazan Tatar halk anlatılarına ait mit ve efsane metinlerinin motif incelemeleri, konu özetleri, Türkiye Türkçesine aktarımları ve Tatar Türkçesi asıllarının Latin harfli transkripsiyonları yer almaktadır. Metinler Kazan Tatar Türkçesinden Türkiye Türkçesine çevrilirken orijinal formlarına, kültürel dokularına ve folklorik karakteristiklerine sadık kalınmıştır. Akademik bir perspektifle ele alınan bu incelemede, metinlerin iç dinamiklerini ve ortak

hafızayı çözümlmek amacıyla Stith Thompson'ın "*Motif Index of Folk-Literature*" sistemi kullanılarak yapısal ve tematik bir tasnif gerçekleştirilmiştir.

S. Gıyalecitdinov'un (1992: 4) da dile getirdiği üzere, "dünyaların durmadan karmaşıklaştığı bir zamanda insan kendi ruh dünyası için manevi bir gıda aramaya başlar." Bu bağlamda yüzyılların tozuna belenmiş ve halkın kolektif hayal gücüyle yücelmiş bu hikâyelerin, geçmişin inanç dünyasını aydınlatmakla kalmayıp okuyucuyu sihirli ve gizemli bir evrende derin düşüncelere sevk etmesini; aynı zamanda Türk Dünyası araştırmalarına ve halk bilimi literatürüne katkı sunmasını ümit ediyoruz. Kültürel kodlarımızı ve ortak geçmişimizi anlama yolunda güçlü bir köprü vazifesi göreceğine inandığımız bu çalışmanın akademi camiasına, alana gönül veren araştırmacılara ve tüm okuyuculara hayırlı olması dileğiyle...

GİRİŞ

“Dünyaların durmadan karmaşıklaştığı bir zamanda, insan kendi ruh dünyası için manevi bir gıda aramaya başlar. Kimileri macera dolu fantastik edebiyata dört elle sarılır; kimileri ise halk yaratıcılığına ait efsane ve mitlerde, yüzyılların tozuna belenmiş ve halkın hayal gücüyle fantastik bir seviyeye yükseltilmiş karakterlerde kendisine hayat gerçekliği arar. Efsane ve mitlerdeki dünya, mucizeleri ve doğa sırları bakımından pek zengindir. İster Kırıl’da ister Sibiryâ taraflarında olsun, Şürelilerin neredeyse hepsi kuytu ve karanlık ormanlarda yaşarlar; cin ve perilere ise dünyanın bütün şehir ve köylerinde rastlamak mümkündür. Şüreliler bizim gönüllerimize ta çocukluktan itibaren, insan tarafından her zaman dışlanmış ormanda yaşayan bir can iyesi olarak yerleşmişse; cinler, periler ve Ubırlı kocakarılar gözümüzün önüne gelip dikilince içimiz ürperirdi, bizi bir korku basardı. Haydi, Şüreliler bizi gıdı gıdı oynamaya çağırırlar. Albastılar, Ubırlar, Biçuralar da bize Şürelî ve Su Anası gibi yakın olsunlar. Zühre Kız, her vakit Ay’dan ağlamadan baksın. Efsane ve mitleri içine alan bu küçük derleme, sizi sihirli ve gizemli dünyaya götürüp düşünmeye sevk etsin.” (Gıyalecitdinov, 1992: 4)

Kazan Tatar halk kültürünün en zengin ve köklü taşıyıcılarından biri olan sözlü anlatım gelenekleri, yazarın dile getirdiği bu sihirli ve gizemli evrenin kapılarını aralar. Bu gelenekler, toplumun zihnindeki evren tasavvurunu, inanç kalıplarını ve doğa ile kurduğu ezeli bağı anlamak bakımından eşsiz veriler sunmaktadır. Yüzyılların süzgecinden geçerek bugüne ulaşan bu mitolojik birikim, yalnızca geçmişin inanç dünyasını aydınlatmakla kalmaz; aynı zamanda halkın kolektif bilincini, korkularını, hayallerini ve evreni anlamlandırma biçimlerini de gözler önüne serer. Bu zengin inanç dünyasının ve mitolojik birikimin akademik bir perspektifle ele alınarak sistematik bir biçimde incelenmesi, halkın tarihsel ve kültürel hafızasının geleceğe aktarılmasında kritik bir rol oynamaktadır. S. Gıyalecitdinov’un derlemesinden hareketle şekillendirilen bu çalışmanın temel dayanakları, amaç, kapsam ve yöntemine ilişkin esaslar ise aşağıda ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, Kazan Tatarlarının mit ve efsanelerinde yer alan mitolojik varlıkları, motifleri ve kültürel kodları sınıflandırarak

incelemek; bu unsurların Kazan Tatarlarının tarihî belleğindeki, inanç dünyasındaki ve geleneksel yaşantısındaki işlevlerini ortaya koymaktır. Böylelikle, sözlü gelenek ürünleri aracılığıyla Tatarların evrene, doğaya ve insan ilişkilerine bakış açısını deşifre etmek ve bu anlatıların motif merkezli bir yaklaşımla evrensel folklor havuzundaki yerini tespit etmek amaçlanmıştır.

Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi

Araştırma, Kazan Tatarlarının folkloruna ait efsaneleri ve demonolojik inançları kapsamaktadır. Çalışmada Türkiye Türkçesine aktarılan ve incelenen metinler, S. Gıyalecitdinov'un 1992 yılında Kazan'da yayımlanan *"Cin-Periler Var Diyorlar... Tatar Halkının Efsaneleri ve Mitleri"* adlı eserinden elde edilmiştir. Yazar, kitabında herhangi bir incelemeye yer vermeksizin "Lëğëndalar" ve "Miflar" olmak üzere iki ana başlık altında toplam 65 anlatıyı bir araya getirmiştir. Bazı başlıkların içerisinde (Şürelî, Ev İyesi gibi) birden fazla efsane yer almaktadır.

Gıyalecitdinov, derlenen bu metinlerin 1 ile 37 arasındaki metinleri "Efsaneler" başlığı içerisinde, 38 ile 65 arasındakileri ise "Mitler" başlığında toplamıştır. Bu çalışmada da yazarın söz konusu temel sınıflandırmasına sadık kalınmıştır. Türkiye Türkçesine aktarılarak incelenen Kazan Tatar anlatılarının başlıkları şu şekilde sıralanmaktadır:

Yeryüzü Nasıl Yaratılmış?, Göğün Yükselişi, Zühre Yıldız, Rüzgâr Nereden Çıkar, Neden Türlü Türlü Eser?, Niçin Köknarlar Her Zaman Yeşil ve Güzeldir?, Niçin Kavak Ağacı Meyvesiz Kalmış?, Yaban Gülü Neden Çiçekli Olmuş?, Titrek Kavak Yaprakları, Yarasa Dünyayı Ne Yaparak Korumuş?, Yarasa Niçin Aydınlıkta Uçmaz?, Yelve, Bildircin, Keklik ve Serçe İsimleri Nereden Gelmiş?, Niçin Yelve Zayıf da Bildircin Semiz Olur?, Guguk Kuşu Nereden Ortaya Çıkmış?, Kırlangıcın Kuyruğu Niçin Ayrılmış?, Niçin Kedi Evde, Köpek Dışarıda Yaşar?, Deve Kendi Boyuna Güvenip Paydan Nasıl Mahrum Kalmış?, İnsan Ömrü Nasıl Oluşmuştur?, Elmemet Çukuru, Kert Dağı, Eski Kama, İdil'in Akbike'yi Kaçırması, Dipsiz Göl, Yerin Urazlı'yı Yutması, Recep Dede Çeşmesi, Yahya Hoca, Rabia Gölü, Ebulkasım Baba, Demirşeyh, Mehdi Taşı, Kesik Başlı Evliya, Kesikbaş, Alp Dağı, Gelin Dağı, Ananın Çocuğuna Şefkatinden Başsız Bedeni Dile Gelir, Hayırsız Oğul, Biler Hanı'nın Hazinesi, Sak-Sok, Ahır İyesi (Yurt Anası), Hortlak, Albastı, Ubır, Biçura, Ev İyesi (Ev Anası), Su Babası, Su İyesi, Su Anası, Maden İyesi'nin

Öfkesi, Maden İyesi, Madencinin Yolunu Kaybetmesi, Kel Adam ile Şürelî, Şürelî'yi Nasıl Aldatmalı?, Gece Karşılaşması, Köpekten Korkan, Yoldaş İmeney, Yarımık, Şürelî, Şürelî'nin Beddua Ettiği Köy, Şürelî'yi Yakalayanlar, Ev İyesi'ni Nasıl Aldatmışlar?, Tokıy Çukuru, Yetim Kız ve Su Anası, Kırk Yıl Kazasız Çalışmış, Rüzgâr, Meçkey, Batır Girey.

Çalışmada yer alan metinlerin Kazan Tatar Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmasında; metinlerin özgün yapısını, kültürel kodlarını ve folklorik karakteristiğini korumak temel ilke olarak benimsenmiştir. Bu doğrultuda serbest çeviri yönteminden kaçınılmış, kaynak metne olabildiğince bağlı kalınmış, ancak Türkçe söylenişe uygunluk da göz ardı edilmemiştir. Orijinal metinde yer alan “dedi/dedim” tekrarları, aktarımda anlatımın duruluğunu ve akıcılığını sağlamak adına olabildiğince ayıklanmıştır.

Çalışmada ayrıca halk bilimi alanında kabul gören nitel araştırma yöntemleri ve analiz esasları benimsenmiştir. Halk anlatılarının temel yapı taşları olan motifler, metinlerin iç dinamiklerini, kültürel kodlarını ve ortak hafızayı anlamlandırmada kritik bir işleve sahiptir. Bir toplumun inanç dünyasını yansıtan Tatar efsanelerinin yapısal bağlamda bütüncül bir şekilde analiz edilebilmesi, bu anlatı unsurlarının sistemli bir şekilde tespit ve tasnif edilmesini gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, halk anlatılarının yapısal ve tematik çözümlemesi için Stith Thompson'ın *Motif Index of Folk-Literature* (1955-1958) sınıflandırma sistemi temel alınmıştır.

Efsanelerde tespit edilen motifler, ilgili kodlar vasıtasıyla tasnif edilmiştir. Thompson'ın anılan eserinde temel motifler, A'dan Z'ye uzanan harf kodlarıyla 23 ana başlık altında sınıflandırılmıştır. Bu ana gruplara bağlı alt motifler ise rakamlarla ifade edilerek detaylandırılmaktadır. Söz konusu tasnif sisteminde yer alan temel motif kategorileri şu başlıklardan oluşmaktadır:

- A.** Mitolojik Motifler
- B.** Hayvanlar
- C.** Yasak
- D.** Sihir (Büyü)
- E.** Ölüler

- F.** Olağanüstülükler
- G.** Devler
- H.** İmtihanlar
- J.** Akıllılar ve Aptallar
- K.** Aldatmalar
- L.** Kaderin Ters Dönmesi
- M.** Geleceğin Tayini
- N.** Şans ve Kader
- P.** Toplum
- Q.** Ödüller ve Cezalar
- R.** Esirler ve Kaçaklar
- S.** Anormal Zulümler
- T.** Cinsiyet / Evlilik ve Cinsellik
- U.** Hayatın Tabiatı
- V.** Din
- W.** Karakter Özellikleri
- X.** Mizah
- Z.** Çeşitli Motif Grupları

Çalışmada mitler ve efsaneler türlerine, mitolojik varlıklar ise doğalarına ve yaşadıkları mekânlara göre sistematik biçimde sınıflandırılmıştır. Bu tasnif yapılırken varlıkların kökenleri ile zaman içindeki değişimleri dikkate alınmıştır. Örneğin “Su Anası”, geçirdiği mitolojik yozlaşma ve zarar verici rolü nedeniyle Gıyalecitdinov gibi araştırmacılarca aşağı mitoloji varlıkları arasında gösterilse de bu çalışmada varlığın ontolojik kökeni esas alınmış ve “İyeler” kültü içinde değerlendirilmiştir. Buna karşılık kökeni “Orman İyesi” inancına dayanan Şürelî, Kazan Tatar sözlü kültüründe koruyucu vasfını büyük ölçüde yitirerek insanları kandıran, korkutucu bir figüre dönüşmüştür. Su Anası’na kıyasla çok daha keskin bir mitolojik yozlaşma geçiren Şürelî, kökeninden

ziyade anlatılardaki bu düşmancıl işlevi merkeze alınarak aşağı mitoloji varlıkları kategorisine dâhil edilmiştir.

Kazan Tatarlarının Mitolojisi ve Efsaneleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Türkiye’de ve Tataristan’da Kazan Tatarlarının mitolojisi ve efsaneleri üzerine gerçekleştirilen çalışmalar; kitaplar, ansiklopedik sözlükler ve makaleler gibi zengin bir yelpazede karşımıza çıkmaktadır. Bu akademik ve derleme çalışmaları içerisinde, özellikle doğrudan anlatı metinlerini içeren neşirler ile bu anlatıların yapısal incelemeleri büyük bir dikkat çekmektedir.

Sahadaki bu zengin literatürün ilk örneklerini ve temel kaynaklarının bir kısmını Rusça kaleme alınan eserler oluşturmaktadır. Bunlardan biri, Rus araştırmacı Y. D. Koblov tarafından 1910’da yayımlanan *Mifologiya Kazanskikh Tatar (Kazan Tatarlarının Mitolojisi)* adlı çalışmadır. Koblov bu eserinde, mitolojik varlıklara dair sınıflandırmaları biraz daha genişleterek yeryüzünde yaşayan varlıkları; evde, tarlada, kırdan ve ormanda yaşayanlar olmak üzere daha ayrıntılı bir biçimde incelemiştir (Aktaran: Zaripova Çetin, 2007: 3). Tatar mitolojisi hakkında bilgi veren bir diğer önemli Rusça kaynak ise F. Urmançı’nın (Urmançıyiv’in) 1984’te yayımladığı *Geroičeskiy Epos Tatarskogo Naroda (Tatar Halkının Kahramanlık Destanı)* adlı eserdir. Bu kitabın bir bölümü bütünüyle mitlere ayrılmış olup söz konusu bölümde mitlerin nasıl ortaya çıktığı, nesilden nesile nasıl aktarıldığı ve ne şekilde derlendiğine dair mühim bilgilere yer verilmiştir.

Rusça kaleme alınan bu öncü araştırmaların yanı sıra, bizzat Tataristan sahasında Kazan Tatarlarının mitolojisi üzerine gerçekleştirilen ilk ilmi çalışma Kayyum Nâsırî’ye aittir. Nâsırî’nin 1975’te yayımlanan *Kazan Tatarlarının Tormışında İslam Dinë Yogıntısınnan Tış Barlıkka Kilgen Işanular hem Gorëf-Gadetler (Kazan Tatarlarının Hayatında İslam Etkisi Dışında Kalan İnançlar ve Örf-Âdetler)* adlı eseri, Tatar Türklerinin İslamiyet öncesi inançları hakkında bilgi veren temel bir kaynaktır. Eserde Kazan Tatarlarına ait mitolojik varlıklar sınıflandırılmış ve bu varlıkların özellikleri çeşitli mitlerle zenginleştirilerek aktarılmıştır. Çalışmanın “İnançlar” başlığı altında, Tatar Türklerinin anlatılarında karşılaşılan mitik varlıklar; “su altında yaşayan varlıklar” ve “yer yüzünde yaşayan varlıklar” olmak üzere ikiye ayrılır. Bu sınıflandırmada su altında yaşayan varlıklar

arasında Su Babası, Su İyesi, Su Anası ve Yuha yer alırken yer yüzünde yaşayan varlıklar arasında Ubır, Albastı, Hortlak, Biçura, Ev İyesi, Ahır İyesi, Çiçek Anası, Çiçek İyesi, Şürelî, Cin ve Dev-Peri ele alınmaktadır. Bunların yanı sıra çalışmada, bazı varlık adlarının kökenlerine dair etimolojik bilgilere de yer verilmiştir.

Nâsırî'nin bu öncü çalışmasının ardından, Kazan Tatarlarının mitolojisi üzerine yapılan en önemli araştırmaların başında G. Gıylmanov'un eserleri gelmektedir. Gıylmanov, 1996'da *Tatar Mıfları I (Tatar Mitleri I)* ve 1999'da *Tatar Mıfları II (Tatar Mitleri II)* olmak üzere, dünyanın yaratılışı ve mitolojik varlıklar etrafında şekillenen iki önemli kitap kaleme almıştır. Tatar Türklerine ait mit, efsane ve masal örneklerinin derlendiği ve epizotları bakımından incelendiği bu eserler oldukça zengin kaynaklardır. *Tatar Mıfları I*; Tatar Türklerinin İslamiyet öncesi inançlarını, mitolojik bakış açılarını ve eski dönemlerdeki uygulamalarını göstermesi bakımından büyük önem taşır. Kitabın “İyeler” bölümünde Ev İyesi, Ahır İyesi, Yurt Anası, Hamam İyesi ve Kır İyesi gibi koruyucu ruhlardan söz edilmektedir.

Serinin devamı niteliğindeki *Tatar Mıfları II* ise “Yeraltı dünyasının ruhları (Tüben ruhlar)”, “Yormalar/Tabirler (Yoramışlar)” ve “Büyüler (Efsenler)” olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Kitapta mitolojik varlıklar; “yeraltı dünyasının ruhları (tüben ruhlar)”, “kara güçler” ve “sihirli varlıklar” olarak üç gruba ayrılır. Eserin ilgili bölümünde, Tatar mitolojisindeki yeraltı dünyasına ait varlıkların özellikleri, dünya mitolojisindeki ve diğer Türk boylarındaki benzerleriyle karşılaştırmalı olarak incelenir. Söz konusu varlıklar arasında Biçura, Albastı, Ubır, Ubırlı kocakarı, Calmavız, Şürelî, Yılan, Ejderha, Yuha, Hortlak, Dev ve Peri yer almaktadır. Çalışmada ayrıca insanlarla birlikte yaşadıklarına inanılan Su İyesi, Çeşme İyesi, Yer İyesi, Orman İyesi, Tarla İyesi, Dağ İyesi, Yol İyesi, Ev İyesi, Ahır İyesi ve Hamam İyesi gibi varlıklar da konu edilmektedir.

Tatar mitolojisi araştırmalarının bir diğer mihenk taşı, F. Urmançı'nın çalışmalarıdır. Yazarın 2002'de yayımladığı *Tatar Halk İcatı (Tatar Halkının Eserleri)* adlı eserinin bir bölümü, “Tatar Mitolojisi” başlığı altında mitolojinin genel konularına ayrılmıştır. Ayrıca kitabın “Rivayetler hem Lëğëndalar” ile “Bulgar ve Kazan Hanlığı Dönemi Halk Eserleri” başlıklarında, o dönemlerde üretilen halk ürünleri arasında efsanelere de yer verilmiş; efsanelerin temel nitelikleri rivayetlerle mukayese edilerek

örnek metinler üzerinden açıklanmıştır. Bu bölümün giriş kısmında mitler; “Hayvanlarla insanlar arasındaki ilişkileri anlatan mitler”, “Âlem, cihanın düzeni, Ay, Güneş ve yıldızlarla ilgili mitolojik bakışlar”, “Tanrı, ilahlar ve mitolojik karakterlere bağlı hikâyeler” ve “Aşağı mitoloji karakterleri” olmak üzere dört grupta sınıflandırılmıştır. İlgili bölümde bu konular dört alt başlık hâlinde derinlemesine incelenmiştir.

Urmançı'nın 2008, 2009 ve 2011 yıllarında yayımladığı üç ciltlik *Tatar Mifologiyesë Ėntsiklopédik Süzlëk I-II-III (Tatar Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük I-II-III)* adlı eseri ise Tatar Türklerinin halk bilimine kazandırılan oldukça değerli bir diğer çalışmadır. Bu ansiklopedik sözlüğün ilgili ciltlerinde yer alan “Yurt Anası”, “Şürelî”, “Yarımtık”, “Ev İyesi”, “Ubır” ve “Albastı” gibi maddeler aracılığıyla bu mitik varlıklar doğrudan efsaneleri ışığında detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Ayrıca “Rivayet, Toponimik Rivayet” gibi maddelerde türün tanımı yapıldıktan sonra Kazan Tatarlarının yer adlarıyla bağlantılı rivayetleri ve bu anlatılardaki mitik unsurlar ele alınmıştır. Eserde; Hortlak, Dev, Peri, Ejderha, Su Anası, Su Babası ve Su İyesi gibi pek çok mitolojik varlık hakkında da ansiklopedik bilgi sunulmaktadır.

Urmançı'nın mitoloji alanındaki bireysel çalışmalarının yanı sıra, K. M. Minnullin ile birlikte 2005 yılında yayımladıkları ders kitabı niteliğindeki *Tatar Ėalık İcatı Hrestomatiya* adlı eser de Tatar folkloru hakkında bilgi sunan önemli bir kaynaktır. Kitabın “Tatar Mitolojisi” başlığını taşıyan ilk bölümünde genel mitolojik bilgilerin yanı sıra *Yer Nasıl Yaratıldı?*, *Göğün Yükselişi*, *Zühre Kız* ve *Zühre Yıldız* gibi efsanelere; Şürelî, Albastı, Su Babası ve Su İyesi gibi mitolojik varlıklara yer verilmektedir. Eserin “Rivayetler Hem Lëğëndalar (Rivayetler ve Efsaneler)” adını taşıyan bir diğer bölümünde ise Bulgar ve Kazan Hanlığı dönemlerine ait zengin rivayet ve efsane metinleri okuyucuya sunulmaktadır.

Tataristan sahasında, Kazan Tatarlarının efsaneleri ve mitolojisi üzerine araştırmalar yapan bir diğer önemli isim S. Gıylecitdinov'dur. Araştırmacının 1992'de yayımladığı *Cën-Periler Bar Diyler... Tatar Ėalık Lëğëndaları Hem Miğları (Cin-Periler Var Diyorlar... Tatar Halkının Efsaneleri ve Mitleri)* ile *İse Bolgar Cillerë... Rivayetler, Lëğëndalar, Beyëtler Hem Tarihi Yadkarler (Bulgar Rüzgarları Esiyor... Rivayetler, Efsaneler, Beyitler ve Tarihi Hatıralar)* adlı kitapları alanın temel kaynakları arasında yer almaktadır. Özellikle *Cën-Periler Bar Diyler...* adlı

eserin “Mitler” bölümü; Ahır İyesi, Hortlak, Şürelî, Albastı, Yarımıtık, Ubır, Biçura, Ev İyesi, Su Anası, Su Babası ve Su İyesi gibi varlıklar hakkında etraflıca bilgi vermesi ve bunlara dair mitik hikâyeleri barındırması açısından oldukça kıymetlidir.

Kazan Tatar efsaneleri üzerine gerçekleştirilen en kapsamlı çalışmaların başında ise S. Gıyalecitdinov’un 2000 yılında yayımladığı *Tatar Halk Rivayetleri Hem Lëğëndaları (Tatar Halk Rivayetleri ve Efsaneleri)* adlı eseri gelmektedir. Eserin giriş kısmında yer alan “Rivayetler, Lëğëndalar Hem Mifologik Hıkeyetler Turında” (Rivayetler, Efsaneler ve Mitolojik Hikâyeler Hakkında) başlıklı bölümde, Tatar efsanelerinin genel karakteristik özellikleri ve bu sahada yapılmış önceki çalışmalar hakkında kapsamlı bilgiler sunulmuştur. Kitapta toplam 379 anlatıya yer verilmiş olup Tatar Türklerinin anlatıları; “Rivayetler”, “Lëğëndalar (Efsaneler)” ve “Mifologik Hıkeyetler (Mitolojik Hikâyeler)” olmak üzere üç temel başlık altında tasnif edilmiştir. Üçüncü bölümde aktarılan mitolojik hikâyeler, “su altında yaşayan varlıklar” ve “yeryüzünde yaşayan varlıklar” hakkındaki anlatılar olmak üzere iki grupta incelenmektedir.

S. Gıyalecitdinov ve H. Mehmutoy’un 2001 yılında kaleme aldığı *Bolgar, Kazan Töşmiy Tëllerden (Rivayetler Hem Lëğëndalar)* (Bulgar, Kazan Dillerden Düşmeyen Rivayetler ve Efsaneler) adlı eserinde de zengin rivayet ve efsane örneklerine yer verilmiş; bu bağlamda kitabın ikinci bölümü efsanelere, üçüncü bölümü ise rivayetlere ayrılmıştır.

İnceleme ve tahlil barındırmaksızın doğrudan efsane metinlerinin yer aldığı kaynaklar da Tatar mitolojisi araştırmalarında önemli bir yer tutar. Bu bağlamda N. İsenbet’in sırasıyla 1956 ve 1984 yıllarında yayımladığı *Ni Öçën Şulay Bulğan Yaki Utız Yalğan (Nasıl Böyle Olmuş Yahut Otuz Yalan)* ile *Balalar Folklorı Hem Cırlı-Süzlë Yöz Törlë Oyun (Çocuk Folkloru ve Türkölü Sözlü Yüz Türlü Oyun)* adlı eserleri bu gruba girmektedir; bu kaynakların ilkinde 30, ikincisinde ise 41 efsane metni bulunmaktadır.

G. Sattarov’un 1971’de yayımladığı *Ni Öçën Şulay Atalğan (Tatarstan Toponimnari) (Tataristan Toponimleri Niçin Böyle Adlandırılmış?)* adlı eseri de Tatar efsane metinlerine yer veren bir diğer önemli kaynaktır. İki bölümden oluşan bu eserin “Kazan Şehri ve Oradaki Yerlerin İsimleri” başlıklı birinci bölümü ile “Tataristan Bölgesinin

İsimleri Nereden Alınmış?” başlıklı ikinci bölümünde, yer adlarının oluşumuna dair zengin toponimik efsanelere yer verilmiştir.

Doğrudan mitik figürler ve halk inanışları etrafındaki efsaneleri derleyen bir başka önemli çalışma ise F. S. Bayazitova’nın 1995 yılında yayımladığı *Tatar Halkının Beyrem Hem Könküreş Yolları (Ruhi Mirasımız Həzinəsennən) (Ruhi Mirasımızın Hazinesinden Tatar Halkının Bayram ve Günlük Âdetleri)* adlı eseridir. Kitabın “Mifologiya. Törlë Ruhlarga İşanu Bëlen Beylë Yolarlar Hem Yolalarga Karagan Süzler, Söylemner (Mitoloji. Çeşitli Ruhlara İnanışla İlgili Âdetler ve Âdetlere Ait Sözler, Söylemler)” başlıklı bölümü; Yurt Anası, Abzar Atası, Kirte İyesi, İhata İyesi, At İyesi, İzba İyesi, Ev İyesi, Yurt İyesi, Yer İyesi, Su İyesi, Su Anası, Yarımтік, Şürelі, Hortlak ve Bıçura gibi çeşitli mitik tabiat varlıkları ve bunlarla ilgili anlatılan efsaneleri barındırmaktadır.

Efsane metinlerini tarihsel bir perspektifle ele alan bir diğer çalışma ise İ. Zakirova tarafından 2003 yılında yayımlanan *Bolgar Çorı Halık İcatı (Bulgar Devri Halk Eserleri)* adlı eserdir. Kitabın “Rivayetler ve Efsaneler” başlıklı ilk bölümünde; “coğrafi efsaneler”, “Bulgar şehirleri ve köyleri hakkındaki rivayetler”, “İdil boyu Bulgarlarının İslam dinini kabul etmeleri hakkındaki rivayetler ve dinî içerikteki efsaneler” ile “kozmojik efsaneler” detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Tataristan sahasında, kitap ve derlemelerin yanı sıra konu ile ilgili yayımlanan makalelerin sayısı da oldukça fazladır. Bunlardan biri, N. İbrahimov’un 1976 yılında yayımladığı *Rivayet Hem Lëğëndalarınıñ Üzinçelikleri (Rivayet ve Efsanelerin Özellikleri)* adlı makaledir. Bu çalışmada “rivayet” ve “efsane” kavramları üzerinde durularak bu türlerin temel özellikleri tartışılmıştır (Aktaran: Atnur, 2002: 21).

S. S. Şemsi tarafından 1984’te kaleme alınan *Tatar Mifologiyesënëñ Popüler Obrazı (Tatar Mitolojisinin Popüler Varlığı)* adlı makale, Tatar mitolojisinin popüler varlıklarından Şürelі hakkında bilgi veren ve aynı zamanda Şürelі ile Yarımтік adlı mitik varlıkları karşılaştırmalı olarak inceleyen önemli bir çalışmadır. Makalede yazar, Nâsırî’nin Şürelі hakkında verdiği bilgiler ışığında bu varlığın özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır:

1. İnsana benzer.
2. Ormanda yaşar.
3. Diğer Şürelilerle bir arada yaşar.

4. İnsanı gıdıklamayı çok sever, bazen de öldürür.
5. Aptal bir varlıktır, çok kolay aldatılabilir.
6. Vücudu tüylüdür.
7. Parmakları çok uzundur.
8. Boynuzu vardır.
9. Ormanda insanların kaybolmasına neden olur.
10. Ata binmeyi sever.
11. Farklı sesler çıkararak insanları korkutur.

Bunun yanı sıra makalede; Sibiryâ ve doğu halklarının mitolojisinde görülen tek gözlü, tek elli ve tek ayaklı Yarımıtık adlı mitik varlığın özelliklerinden ve Şürelî ile arasındaki farklılıklardan da söz edilmektedir. Buna göre söz konusu farklılıklar şunlardır:

1. Şürelî orman iyesi, Yarımıtık ise kır iyesidir.
2. Tatar Türkleri arasında Şürelî çok bilinirken, Yarımıtık daha az bilinmektedir.
3. Mitik anlatılarda Şürelî'nin özellikleri sabit kalırken, Yarımıtık'ın özellikleri bulunduğu topluma göre değişiklik gösterir.
4. Yarımıtık, Şürelî'ye kıyasla görünüş itibarıyla daha garip bir varlıktır.
5. Şürelî sadece Orta İdil bölgesine yerleşmiş topluluklar arasında tanınırken Yarımıtık, eski Bulgar devletlerinin mitolojisine de girmiş olup birçok topluluk tarafından bilinmektedir.
6. Şürelî arkeolojik materyaller arasında hiç görülmezken, Yarımıtık figürüne rastlanmaktadır.

S. Gıylecitdinov'un 1984 yılında yayımladığı *Krēstyan Çığışları Turında Tatar Tarihi Rivayetleri (16 yōznēñ ikēñčē yartısı-18 yōzler) (Köylü Ayaklanmaları Hakkında Tatar Tarihi Rivayetleri: 16. Yüzyılın İkinci Yarı-18. Yüzyıl)* adlı makale, tarihî efsanelere odaklanan bir çalışmadır; bu efsanelerde 16. yüzyılın ikinci yarısından 18. yüzyıla kadar geçen süreçte Tatar Türklerinin mücadelelerinde kahramanlık sergileyen şahsiyetler ele alınmaktadır.

G. Devletşin'in 1984 yılında yayımladığı *İdēl Bulgarlarınıñ Rivayetleri (Mongol yavlarına hetlē çor) (Moğol İşgaline Kadar İdil Bulgarlarının Rivayetleri)* adlı makalede, Moğol işgaline kadarki süreçte İdil Bulgarlarının folklorundan derlenen efsaneler konu ve unsurları açısından incelenmiş; ayrıca eski manzum eserlerin bazı karakteristik

özellikleri açıklanmıştır. Devletşin, 1984 yılındaki bu çalışmasının yanı sıra aynı yıl yayımladığı *Bolgar Mifologiyesë Hem Halık Avız İcatı (Bulgar Mitolojisi ve Sözlü Halk Eserleri)* adlı diğer makalesinde de Tatar Türklerinin efsanelerinde yer alan çeşitli mitik varlıkları ele almıştır.

D. Ramazanova'nın 1991 yılında yayımladığı *Tatar Mifologiyesënde Gayb-İrenner (Tatar Mitolojisinde Gayb Erenler)* adlı makale, Tatar mitolojisinin göze görünmeyen varlıklarını konu almaktadır. Bu çalışmada, “insanlara görünmeden dolaşan, genellikle ak sakallı ihtiyar kılığına giren ve insanlara iyilikte bulunan mitik varlık” şeklinde tanımlanan gayb erenler hakkındaki bilgiler, bu varlıklar etrafında anlatılan efsaneler ışığında etraflıca aktarılmıştır.

L. E. Kariyeva tarafından 2000 yılında hazırlanan *Tatar Mifologiyası: Çağıştırma-Tarihî Yassılıkta (Tatar Mitolojisi: Tarih-Karşılaştırma ve Toponimik Düzlemde)* adlı doktora tezi, bu alandaki önemli çalışmalardan biridir. Bu çalışmada Tatar mitolojisinde yer alan evren tasavvuru, yeryüzü ve gökyüzü yaratılış mitleri, koruyucu ruhlar (iyeler) ile aşağı mitoloji varlıklarının kökenini diğer Türk boylarının (özellikle İdil-Ural ve Sibirya Türklerinin) mitolojileriyle karşılaştırmalı olarak incelenmektedir.

Tataristan sahasında gerçekleştirilen bu ilmî çalışmaların yanı sıra, Türkiye’de Kazan Tatarlarının mitolojisi ve efsaneleri üzerine gerçekleştirilen çalışmalar da kitaplar, antoloji bölümleri, makaleler ve lisansüstü tezler gibi zengin bir yelpazede karşımıza çıkmaktadır. Bu araştırmalarda Tatar efsanelerinin karakteristik özellikleri, alanın öncü araştırmacıları ve anlatılarda yer alan motifler üzerinde durulmuş, ayrıca efsane metinleri Türkiye Türkçesine aktararak okuyucuyla buluşturulmuştur.

Tatar efsaneleri üzerine yapılan akademik araştırmaları toplu hâlde değerlendiren önemli çalışmalardan biri, Türk Dünyası efsaneleri üzerine önemli incelemeler yapan M. Ergun’a aittir. Ergun’un 1997 yılında yayımladığı *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi* adlı eserinin birinci cildinde yer alan “Efsaneler Üzerindeki Araştırmalar” bölümündeki “Kazan Tatarlarının Efsaneleri Üzerindeki Araştırmalar” başlıklı kısımda, Tatar efsaneleri üzerine gerçekleştirilen ilmî çalışmalar ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

G. Devletşin tarafından 2013 yılında yayımlanan *Türk Tatar Kültür Tarihî* adlı eser, Tatar kültür dünyası ve mitolojisine dair kıymetli bilgiler

barındıran mühim bir kaynak konumundadır. Kitabın “Geleneksel Manevi Kültür” başlıklı kısmının ikinci bölümü “Sözlü Edebiyat” adını taşımakta olup, bu bölümde yer alan “Efsane ve Rivayetler” başlığı altında Tatar efsanelerine yönelik kapsamlı değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Türkiye’de Tatar Türklerinin efsaneleri ile ilgili gerçekleştirilen ilk lisansüstü çalışma, G. Atnur tarafından 2002 yılında hazırlanan *Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması* adlı doktora tezidir. Bu çalışmanın bir bölümü doğrudan Kazan Tatarlarının efsanelerine ayrılmış ve söz konusu metinler motifleri açısından detaylı bir şekilde incelenmiştir. Tespit edilen motifler Stith Thompson’ın *Motif Index of Folk Literature* kataloğuna göre tasnif edilirken, efsanelerdeki mitolojik unsurlar “Mitolojik Motifler” başlığı altında ele alınmıştır. Ayrıca çalışmanın son bölümündeki metinler kısmında, araştırmada kullanılan efsanelerin hem Tatar Türkçesindeki asılları hem de Türkiye Türkçesine aktarılan çevirileri bir arada sunulmuştur.

D. Kaya tarafından 2016 yılında hazırlanan *Tatar Halk Edebiyatında Bulgar ve Kazan Hanlığı Konulu Anlatmalar (İnceleme-Metinler)* adlı yüksek lisans tezi, Tatar efsane metinlerinin derlendiği ve derinlemesine incelendiği bir diğer önemli akademik çalışmadır. Üç ana bölümden oluşan bu eserin birinci bölümü “Efsane-Rivayetlerde Tatar-Bulgar İlişkisi”, ikinci bölümü “Folklor-Halk Edebiyatı ve Tarih İlişkisi”, üçüncü bölümü ise “Efsane ve Rivayetlerde Dinî, Mitolojik ve İnançla İlgili Unsurlar” başlığını taşımaktadır. Bu çalışmada, Tatar halk edebiyatının mühim türlerinden biri olan efsanelerin folklor, halk edebiyatı ve tarih bilimi ile olan sıkı ilişkisi merkeze alınmakta ve seçilen metinler üzerinden ayrıntılı incelemeler gerçekleştirilmektedir.

Ç. Yıldız tarafından 2017 yılında hazırlanan *Kazan Tatar Türklerinin Mitolojisi* adlı doktora tezinde Tatar mitolojisine dair pek çok konu etraflıca ele alınmıştır. Çalışmanın “İnceleme” bölümünde masal, destan, bilmece ve atasözü gibi Tatar halk edebiyatının pek çok türünün yanı sıra efsaneler de incelenmiş ve bu anlatılardaki mitik unsurlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu tezlerin yanı sıra, F. Tekin’in doktora tezine dayanan ve 2024 yılında kitaplaşan *Kazan Tatarlarının Halk Anlatmalarında Mitolojik Unsurlar* adlı eserde mitolojik varlıklar; su altındakiler (Su Babası, Su İyesi, Su Anası, Yuha) ve yeraltı ile yeryüzünde yaşayanlar (Ubir, Albastı,

Biçura, Ev İyesi, Şürelî vb.) ele alınmıştır. Eserde ayrıca efsane ve mit bağlamında dikey dünya tasarımının yanı sıra yeraltı, su altı, kara orman ve güneş/ay padişahlığı gibi yeryüzünden farklı tasavvur edilen “öteki dünya” motifleri incelenmektedir. Halk anlatılarında (destan, masal ve efsanelerde) dairesel bir döngüyle yeryüzünde başlayıp öteki dünyalarda devam ederek yine yeryüzünde son bulan bu mitik yaşam alanları; hem İslamiyet öncesi Türk inanç sistemlerinin izlerini taşımakta hem de Tatar halk hafızasındaki kozmolojik düşünce yapısını, sayı simgeciliğini ve mitolojik kahramanları gözler önüne sermektedir.

Türkiye’de yayımlanan antolojilerde de Kazan Tatarlarının efsanelerine dair önemli bilgilere ve derlemelere yer verilmektedir. Tatar efsanelerinin yer aldığı temel antolojilerden biri, 2001 yılında yayımlanan *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*’dir. Bu eserin “Tatar Edebiyatı” adını taşıyan 17. cildinde efsane metinleri okuyucuyla buluşturulmuştur. Tatar araştırmacı F. Urmançiev tarafından hazırlanan ve efsane metinleri H. Develi tarafından Türkiye Türkçesine aktarılan bu ciltte, “Efsane ve Menkıbeler” başlıklı bir bölüm bulunmaktadır. Söz konusu bölümde efsane ve rivayetler; “Tarihî Rivayetler”, “Köy Tarihleri”, “Toponimik Rivayetler”, “Maişetle İlgili Rivayetler”, “Efsaneler” ve “Mitolojik Hikâyeler” olmak üzere çeşitli alt başlıklara ayrılmış; ayrıca her bir efsane metninin başında Tatar efsanelerinin mahiyetine ilişkin kısa ve açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir.

2002 yılında yayımlanan *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı - Türk Dünyası Edebiyat Tarihî* adlı kapsamlı antolojinin 2. cildinde, “Tatar Efsaneleri Üzerindeki Araştırmalar” başlığını taşıyan özel bir bölüm yer almaktadır. H. Minnegulov tarafından hazırlanan bu bölümde, gerek yurt dışında gerekse Türkiye’de Tatar efsaneleri üzerine gerçekleştirilen ilmi çalışmalar ele alınmaktadır.

2004 yılında yayımlanan *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* adlı başvuru kaynağının 1. cildinde de Tatar Türklerinin efsanelerine yer verilmiştir. Bu eserde, H. Minnegulov’un arşivinden seçilen 24 efsane metni, çeviriyi yapan kişi belirtilmeksizin hem Tatar Türkçesi asıllarıyla hem de Türkiye Türkçesindeki karşılıklarıyla birlikte sunulmuştur. Söz konusu antolojide yer alan metinler; “Yer Nasıl Yaratılmış?”, “Göğün Yükselişi”, “Zühre Kız”, “Zühre Yıldızı”, “Alp Dağı”, “Büyük İnsanlar”, “Sak-Sok”, “Biçura”, “Şürelî”, “Albastı”, “Su Babası”, “Su Dedesi”, “Su Varlığı”, “Bulgar Şehrinin Kurulması”, “Büyük Vücutlu İnsan”, “Aksak

Timur”, “Yanmayan Kız”, “Ak Kurt Soyu”, “Ateşsiz Kaynayan Kazan”, “Tuybike Kazanı”, “Okum Nereye Düşerse Şehri Orada Kuracağım”, “Benim Şehrim Köpeklere Kalır”, “Yılan Dağı” ve “Bahtiyar Kankayev” başlıklarını taşımaktadır.

Türkiye’de Kazan Tatarlarının efsaneleri üzerine kaleme alınmış müstakil makaleler de sahanın zenginliğini artırmaktadır. Bunlardan biri, E. Sibgatullina tarafından 1997 yılında yayımlanan *Tatar Toponimik Efsanelerinden Bir Örnek* adlı makaledir. Bu çalışmada, Tataristan’ın Sarman kazasına bağlı Çuraş köyünün adının etimolojisi ve kökeni etrafında şekillenen bir toponimik efsane ele alınmıştır.

A. B. Alptekin’in 2001 yılında yayımladığı *Tataristan’da Anlatılmakta Olan Bezdonneye (Dipsiz Göl) Efsanesinin Varyantları Üzerine Bir Araştırma* adlı makalede, göllerin teşekkülü ve menşei ile ilgili olan “Dipsiz Göl” efsanesi ele alınmıştır. Aynı çalışmada bu efsanenin motif numarası *Motif-Index* sistemine göre tespit edilmiş; ardından Anadolu Türk efsanelerinde göllerin menşei üzerine yapılan sınıflandırmaya yer verilerek söz konusu efsanenin Tataristan, Başkurdistan ve Türkiye sahalarındaki varyantları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Y. Kalafat ve İ. Kamalov’un 2005 yılında yayımladığı *Tatar Efsaneleri* adlı makalede, Gıylmanov’un *Tatar Mıfları II* (1999) adlı eserinde yer alan efsaneler özetlenmiştir. Bu kapsamda makalede kara güçler, sihirli zatlar, tüben (aşağı) ruhlar, Albastı, Ubır, Yalmavız, Meçkey, Piçen ve Şürelî gibi mitik varlıklara ve bu varlıklar etrafındaki anlatılara yer verilmiştir.

G. Atnur tarafından 2007 yılında kaleme alınan *Tatar Halk Anlatılarında Şürelî Tipi* adlı makale, Kazan Tatarlarının halk anlatılarında önemli bir yer tutan ve bir orman ruhu olan Şürelî karakterini detaylı bir biçimde incelemektedir. Çalışmada, kelimenin kökeninin “korkunç elli yaratık” anlamına geldiği belirtilmekte ve bu varlığın genellikle ormanda yaşayan, insan veya ağaç benzeri, uzun tırnaklı ve kıllı bir yapıya sahip olduğu ifade edilmektedir. Makaleye göre ilkbahar aylarında ortaya çıkan Şürelî, ormana gelen yalnız insanları kandırarak yollarını kaybettirir ve onları gıdıklayarak öldürür. Ayrıca çalışmada bu mitolojik varlığın sudan ve köpekten korktuğu, ata binmeyi çok sevdiği gibi karakteristik özelliklerine de yer verilmektedir. Eserde Şürelî tipinin diğer Türk

boylarındaki orman ruhlarıyla ve özellikle Yarımıtık gibi daha eski inanışlarla karşılaştırması yapılarak, onun zamanla bereket sembolü olmaktan çıkıp insanlara zarar veren şeytani bir varlığa dönüştüğü vurgulanmaktadır.

Ç. Zariyova Çetin tarafından 2007 yılında yayımlanan *Tatar Türklerinde Mitolojik Varlıklarla İlgili Mitler ve İnanışlar (İyeler ve Yaratıklar)* adlı makale, Tatar halk edebiyatı ve inanç sisteminde yer alan koruyucu ruhları (iyeleri) ve olağanüstü yaratıkları kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Çalışmada bu mitolojik varlıklar, yer üstünde ve su altında yaşayanlar olmak üzere iki ana kategoride ele alınmaktadır. Yer üstünde yaşayan varlıklar arasında Yer İyesi, Kır İyesi, Dağ İyesi, Orman İyesi, Şürelî, Ev İyesi, Bıçura, Ahır İyesi, Hamam İyesi, Albastı, Ubır ve Örek (hortlak) gibi ruhlar ve yaratıklar incelenirken su altında yaşayan varlıklar bölümünde Su Babası (Atası), Su Anası, Su İyesi ve Çeşme İyesi gibi figürler üzerinde durulmaktadır. Yazar, bu mitolojik yaratıkların yalnızca korkutucu unsurlar olmadığını; aksine insanoğlunu doğaya saygı duymaya, temizliğe ve düzenli yaşama teşvik eden kültürel kodlar taşıdığını belirtmektedir.

R. Karimova tarafından 2016 yılında yayımlanan *Tatar Mitolojisinde İyeler* adlı makale, Kazan Tatarlarının halk inanışları ve edebiyatında önemli bir yere sahip olan koruyucu ruhları (iyeleri) kapsamlı bir biçimde incelemektedir. Çalışmada iyeler; doğa ile insan arasındaki ilişkiyi düzenleyen, karşılıklı saygı çerçevesinde tabiatın dengesini koruyan ve insanları olumlu ya da olumsuz davranışlarına göre ödüllendirip cezalandıran kutsal varlıklar olarak ele alınmaktadır. Makalede söz konusu mitolojik varlıklar, “su altında yaşayanlar” ve “yer üstünde yaşayanlar” olmak üzere gruplandırılarak aktarılmıştır. Su altında yaşayan iyeler başlığı altında Su Dedesi, Su İyesi, Su Anası (Su Kızı) ve Su Atası incelenirken yer üstünde yaşayan iyeler arasında Çeşme İyesi, Dağ İyesi, Ev İyesi, Ahır İyesi, Munça (Hamam/Sauna) İyesi, Orman İyesi ve Cami İyesi gibi varlıklar üzerinde durulmuştur.

A. E. Demirkaya’nın 2017 yılında yayımladığı *Tatar Menkıbelerinde ve Efsanelerinde Cezalar ve Mükâfatlar* adlı makalesi, İdil-Ural Türklerinin mensur eserleri arasında mühim bir yere sahip olan din büyükleri ve yiğitlere dair menkıbelerle iç içe geçmiş efsaneleri incelemektedir. Çalışmada *Tatar Halk Rivayetleri ve Efsaneleri* adlı kitaptan hareketle Bilgili Adam, Aksak Timur, Rahmankul Dede